

Lietuvos istorijos institutas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 49

LIETUVOS
ISTORIJOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2023

Leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

(Finansavimo sutarties numeris S-LIP-22-44)

Redaktorių kolegija / Editorial board:

Atsakingoji redaktorė / Editor-in-chief dr. Agnė Čivilytė
(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Laurynas Kurila (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Valdis Bērziņš (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian History, Riga)

Habil. dr. Anna Bitner-Wróblewska (Valstybinis archeologijos muziejus Varšuvoje, Lenkija / State Archaeological Museum in Warsaw, Poland)

Dr. Christoph Jahn (Baltijos ir Skandinavijos archeologijos centras, Šlėzvigas, Vokietija / Center for Baltic and Scandinavian Archaeology, Schleswig, Germany)

Prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Akad. prof. dr. Eugenijus Jovaiša (Lietuvos mokslų akademija, Vilnius / Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius)

Habil. dr. Bartosz Kontny (Varšuvos universitetas, Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland)

Prof. dr. Valter Lang (Tartu universitetas, Estija / University of Tartu, Estonia)

Doc. dr. Algimantas Merkevičius (Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Habil. dr. Tomasz Nowakiewicz (Varšuvos universitetas, Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland)

Habil. dr. Grzegorz Osipowicz (Mikalojaus Koperniko universitetas, Torunė, Lenkija / Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland)

Dr. Gytis Piličiauskas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Eve Rannamäe (Tartu universitetas, Estija / University of Tartu, Estonia)

Dr. Andra Simniškytė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Roberts Spirģis (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian History, Riga)

Dr. Eugenijus Svetikas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Elena Pranckėnaitė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Andris Šnė (Latvijos universitetas, Ryga / University of Latvia, Riga)

Doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas, Lietuva / Klaipėda University, Lithuania)

Prof. dr. Šarūnas Milišauskas (Niujorko valstijos Bafalo universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Timothy Chevral (Niujorko valstijos Bafalo universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Johan Ling (Goteborgo universitetas, Švedija / University of Gothenburg, Sweden)

Sekretorė / Secretary Sigita Mikšaitė

Redakcijos adresas / Editorial Board address:
Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
Tel. (+370) 5 2614436, fax (+370) 5 2611433
e-mail: lietuvosarheologija@gmail.com;
civilytea@gmail.com

Žurnalas registruotas: EBSCO Publishing: Central and Eastern European Academic Source European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

TURINYS / CONTENT

Agnė Čivilytė	PRATARMĖ 7 FOREWORD 11
Šarūnas Milišauskas	RIMUTĖ JABLONSKYTĖ-RIMANTIENĖ (1920–2023) REMEMBERED... 15
Bianka Nessel	THE USE AND TREATMENT OF FRESHWATER MUSSELS IN THE NORTHEASTERN EUROPEAN LOWLANDS AND THE EASTERN BALTICS 25 GĖLAVANDENIŲ MIDIJŲ NAUDOJIMAS IR APDOROJIMAS ŠIAURĖS RYTŲ EUROPOS ŽEMUMOSE IR RYTŲ BALTIJOS REGIONE 38
Ondřej Chvojka, Jan John	CONTACT BETWEEN THE EASTERN BALTICS AND BOHEMIA IN THE BRONZE AGE? NORTYCKEN TYPE BATTLE-AXE FROM THE HOARD IN OLEŠNÁ, SOUTH BOHEMIA 41 RYTŲ BALTIJOS REGIONO IR PIETŲ BOHEMIJOS RYŠIAI BRONZOS AMŽIUJE? NORTIKĖNŲ KOVOS KIRVIS OLEŠNOS LOBYJE (PIETŲ BOHEMIJA) 56
Jens Schneeweiß, Timo Ibsen, Vanda Haferberga (Visocka), Piotr Kittel, Jerzy Sikora, Artur Ginter, Łukasz Musiaka, Edyta Kalińska, Jacek Szmańda, Leonid Vyazov, Agnese Čakare, Hans Whitefield	THE INHILLDAUGAR PROJECT: RESEARCH QUESTIONS AND APPROACHES TO INVESTIGATING FORTIFICATIONS ON COMMUNICATION ROUTES 59 INHILDAUGAR PROJEKTAS: KLAUSIMAI IR METODAI, TYRINĖJANT ĮTVIRTINIMUS PRIE KOMUNIKACIJOS KELIŲ 83
Oksana Valionienė	14TH–15TH CENTURY POTTER’S WORKSHOP IN VILNIUS, SUBAČIAUS STREET 11: STATISTICAL ANALYSIS OF THE SHAPES OF HOUSEHOLD POTTERY 87 XIV–XV A. PUODŽIAUS DIRBTUVĖ VILNIUJE, SUBAČIAUS G. 11: BUITINĖS KERAMIKOS FORMOS 113

Irma Kaplūnaitė, Rytis Jonaitis, Daiva Luchtanienė	AŠMENOS, MĖSINIŲ, DYSNOS GATVIŲ RIBOJAMAS KVARTALAS VILNIUJE: ANKSTYVOJI ISTORIJA 117 THE EARLY HISTORY OF THE QUARTER SURROUNDED BY AŠMENOS, MĖSINIŲ, AND DYSNOS STREETS IN VILNIUS 141
Laura Kisieliūtė	MOTIEJAUS KAZIMIERO SARBIEVIJAUS TRAKTATO „PAGONIŲ DIEVAI“ (<i>DII GENTIUM</i>) I–IV SKYRIAI. LITERATŪROS IR ARCHEOLOGIJOS SĄSAJOS 145 I–IV CHAPTERS OF SARBIEVIUS' TREATISE "PAGAN GODS" (<i>DII GENTIUM</i>). TIES BETWEEN LITERATURE AND ARCHAEOLOGY 158
	<i>KITAIP APIE ARCHEOLOGIĄ / ALTERNATIVE PERCEPTIONS OF ARCHAEOLOGY</i>
Kathleen Wilson	HISTORY WILL SAY THEY WERE FRIENDS: REFLECTIONS ON aDNA AND GENDER IN ARCHAEOLOGICAL CONTEXTS 161
Giedrė Jankevičiūtė	ARCHEOLOGIJA PER DAILĖS IR DAILĖS ISTORIJOS PRIZMĘ (SUBJEKTYVIAI) 167
	AUTORIŲ DĖMESIUI 170
	GUIDELINES FOR AUTHORS 173

MOTIEJAUS KAZIMIERO SARBIEVIJAUS TRAKTATO „PAGONIŲ DIEVAI“ (*DII GENTIUM*) I–IV SKYRIAI. LITERATŪROS IR ARCHEOLOGIJOS SĄSAJOS

LAURA KISIELIŪTĖ

Laura Kisieliūtė, Vilniaus universitetas, Klasikinės filologijos katedra, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, kisieliute.laura@gmail.com

Šiame straipsnyje pristatomas M. K. Sarbievijaus veikalas Pagonių dievai (Dii gentium) vertimas (I–IV skyrių). Veikalas išsiskiria iš visų autoriaus kūrinių, reikšmingas tiek savo turiniu, tiek kultūriniu kontekstu. Išverstuose skyriuose randame daugelį žinomų mitų, aiškinamų alegoriškai, šventųjų vietų paaiškinimų ir romėnų dievų panteono suskirstymą. Nagrinėjamas išverstų dalių turinys, kūrinio intertekstualumas ir tiek istorinės, tiek kultūrinės aplinkybės. Darbe taip pat pateikiamas pirmasis keturių konkrečių skyrių vertimas į lietuvių kalbą su komentarais.

Ištraukos bus naudingos mokslininkams, tyrinėjantiems pagonybę ir šventąsias pagoniškas vietas, nes M. K. Sarbievijus aprašo papročius, kurie gali siekti bronzos amžių, o gal net ankstesnius laikus. Dėl savo istorinės ir intelektualinės reikšmės kūrinys vis dar nagrinėjamas ir dėl jo diskutuojama literatūros, filosofijos ir religijotyros moksluose.

Reikšminiai žodžiai: Antika, krikščionybė, pagonių tikėjimas, kulto vietos, renesanso mitografija, priešistorė

This paper presents Chapters I–IV of M.K. Sarbievius' treatise, Dii gentium, which differs significantly from his other works in terms of content and cultural context. The translated chapters of Dii gentium feature many well-known myths interpreted allegorically, an explanation of sacred places, and a taxonomy of the Pantheon of Roman gods. The paper also examines the content of the translated parts, intertextuality of the work and both historical and cultural circumstances. It also contains the first Lithuanian translation of certain chapters of the author's treatise with accompanying text commentaries.

This work will be useful to scholars investigating Paganism and sacred Pagan sites, as Sarbievius reveals ancient customs that may date back to the Bronze Age, and perhaps even earlier. The work is still studied and debated in literature, philosophy, and religious studies because of its historical and intellectual significance.

Keywords: Antiquity, Christianity, pagan faith, places of cult, Renaissance mythology, prehistory

ĮVADAS

Motiejus Kazimieras Sarbievijus, gimęs 1595 m., buvo ATR poetas, literatūros teoretikas, jėzuitas, didelę gyvenimo dalį praleidęs Vilniuje. Visą savo karjerą dirbo pedagoginį darbą įvairiose Lietuvos jėzuitų provincijos kolegijose ir institucijose. Jis rašė apie įvairius dalykus, bet daugiausia nagrinėjo religines, filosofines, šviečiamąsias temas. Kūryba apibūdina intelektualinį ir kultūrinį XVII a. klimatą, o

raštai tyrinėjami dėl jų indėlio į literatūrą, filosofiją ir religinę mintį.

Nuorodos į Antikos autorius, pavyzdžiui, poezijoje į Horacijų, buvo populiarūs jėzuitų poetų stilistinė priemonė (Milewska-Ważbińska 2018, 428). Šiuo požiūriu M. K. Sarbievijus, anot šios mokslininkės, buvo neprilygstamas (ten pat). Antikos poetų įkvėptuose eilėraščiuose naudojo sudėtingus leksinius ir struktūrinius elementus, būdingus šios epochos lyrikų kūriniams. Toks varžymasis (*aemulatio*) su

senaisiais meistras akivaizdžiai parodo Antikos ir krikščionybės sankirtą (ten pat). Daugybė aliuzijų į antikines dievybes ir mitus nebuvo išskirtinės literatūros tendencijos anuomet.

Pagonių dievai – didelės apimties enciklopedinio pobūdžio traktatas, kuriam medžiagą M. K. Sarbievijus rinko studijuodamas Romoje (1623–1625). Autorius sukatalogavo kelis šimtus įvairių alegorinių atvaizdų atmainų, pasitelkdamas antikinių dievybių figūras. Jis taip pat nurodė įvairias jų panaudojimo galimybes tekstuose, tarp jų ir teologinės tematikos. Remdamasis žiniomis apie antikinę kultūrą, mitus laikė iškreiptais Apreiškimo aidais, t. y. pagonių sufabrikuota teologija (*fabulosa theologia*) (Urbański 2000, 16–17). Tai leido M. K. Sarbievijui krikščioniškuose kūrinuose naudoti pagonišką simboliką.

Autorius pateikia iliustracinius aprašymus, paimtus iš kitų šaltinių arba sudarytus remiantis asmeniniu vertinimu. Viena vertus, veikalas yra alegorinio mąstymo pavyzdys, kylantis iš poreikio pritaikyti antikinę pagoniškąją tradiciją potridentinei krikščioniškajai visuomenei. Tačiau skaitant junta mas susidomėjimas mitologija ir antikine kultūra, kuri galbūt paskatino paties mokslai Romoje ir tiesioginis antikinės kultūros paveldo palytėjimas. Todėl *Pagonių dievai* yra gana daugiasluoksnis kūrinys, reflektuojantis ne tik intelektualinį ir kultūrinį XVII a. klimatą, bet ir leidęs autoriui pateikti žinias, surinktas iš kitų mitologijos enciklopedistų, mitografų ir savo užrašų.

Leidiny, kuriuo remiantis parengtas vertimas, sudarytas iš dviejų dalių: pirmoji – traktatas *Pagonių dievai* (*Dii gentium*), antroji – *Knyga apie Romos miestą ir romėnus* (*Liber de Urbe et Romanis*). Šis kritinis lenkų mokslininkų sudarytas leidinys, parengtas remiantis vieninteliu pilnu iš trijų prieinamų rankraščių A (Czart. II 1249), saugomu Krokuvos Čartoriskų bibliotekoje (*Biblioteka Czartoryskich w Krakowie*) (Stawecka 1972). Vertimą, einantį po įvadinio straipsnio, sudaro pirmieji keturi skyriai iš septyniasdešimt dviejų, esančių traktate *Pagonių*

dievai. Traktatas, mokslininkų teigimu, parašytas apie 1627 m. autoriui grįžus po studijų Romoje, kai, pasisėmęs žinių apie Romos praeitį, romėnų mitologiją, numizmatiką ir architektūrą (Ulčinaite 2003, 328), vėliau rašydamas *Pagonių dievus* galėjo atskleisti savo kaip mitografo erudiciją.

Iki šiol *Pagonių dievais* daugiausia domėjosi lenkų mokslininkai. Akademikas Piotras Urbański šį traktatą vertina kaip „Renesanso mitografijos apibendrinimą“ (Urbański 2000, 29); veikalą taip pat tyrinėjo ir vertė Krystyna Stawecka; apie jį rašė Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, Anna Kołos¹⁰ (Stawecka 1972; Sarnowska-Temeriusz 1969; Kołos 2017, 14) ir kiti. Lietuvos mokslininkų darbuose į šį veikalą referuojama fragmentiškai: jo medžiaga prisimenama kaip pagalbinė, papildanti kitas sarbievistikos temas (trumpų nuorodų į *Pagonių dievus* esama Eugenijos Ulčinaitės (Ulčinaite 2003, 328), Onos Dilytės-Čiurinskienės (Dilytė-Čiurinskienė 2006, 59) – pastaroji tiksliai apibūdino M. K. Sarbievijaus vartojamą fabulinės mitologijos (*fabulosa theologia*) sampratą – darbuose). Šis kūrinys yra reikšmingas LDK lotyniškosios raštijos palikimas, savo turiniu ir pateikimu neatsilieikantis nuo amžininko Johano Rosino, mitografo Natalis Comes darbų, į kuriuos *Pagonių dievuose* neretai pateikiamos nuorodos.

APIE TRAKTATĄ PAGONIŲ DIEVAI (*DII GENTIUM*) IR ŠASAJAS SU ARCHEOLOGIJA

Pirmuosius keturis *Pagonių dievų* skyrius sudaro lakoniškas dievų pristatymas ir šventųjų vietų aprašymas. M. K. Sarbievijus išvardija svarbiausius romėnų mitologijos dievus, jų skirstymą, aiškindamas priežastis, dėl kurių dievai priklauso skirtingoms grupėms. Trumpai išdėsto romėnų šventyklų pavadinimus, reiškiančius įvairių tipų pastatus, vietas, atlikus tam tikras apeigas, paverstas šventomis. Daugiausia pateikiami etimologiniai pavadinimų

paaiškinimai, o išsamiau aprašomos šventyklos, vėliau pertvarkytos krikščionims naudoti. Pasitelktos nuorodos į Antikos autorių kūrinius, kuriuose yra šventųjų vietų pavadinimų aiškinimai. Perpasakotos formuluotės, „maldos“, šventinant šventoves. Užsiminta apie paties Romoje matytus istorinius artefaktus, lenteles, dedikuotas dievams ar vienam iš jų, skirtas šventykloms pašventinti, ant aukurų ir altorių išraižytų inskripcijų tradicijas. Kai kurių aprašytų lentelių iki šių dienų neišliko.

Pagonių dievus galima apibūdinti kaip pasakojimą apie senovės žmonių teologiją, teologizuojant mitologiją. Autoriaus akimis, apie krikščionių Dievą jie kalbėjo apsisiautę mito šydu. Šiuose skyriuose tarsi juntamas autoriaus nešališkumas pagoniškosios mitologijos atžvilgiu. Medžiaga išdėstyta gana objektyviai, atpasakoti mitai, aprašyti artefaktai, pateiktos ištraukos iš kitų autorių kūrinių, ne visada pareiškiant asmeninį vertinimą.

Autoriaus objektyvumas priskirtinas humanistinei jėzuitų mokyklai, kurioje buvo mokoma ikikrikščioniškąją literatūrą naudoti ir perpasakoti kūriniuose. Todėl *Pagonių dievuose* aptinkamos sinkretizmo apraiškos nėra visiška naujovė, žvelgiant iš tuometinės jėzuitų literatūros perspektyvos. Galima numanyti, kad vienas iš autoriaus tikslų – naudoti įvairiausias priemones, kontekstus, šitaip pabrėžiant teksto aktualumą ar naudą kasdieniui veiklai, pvz., pirmame skyriuje užsiminta, kad šie aprašymai bus naudingi rengiant pamokslus. *Pagonių dievų* adresas galėjo būti ir M. K. Sarbievijaus dėstomų kursų studentai, o veikale pateikta medžiaga tikriausiai turėjo atlikti erudicinę ir didaktinę funkciją.

Enciklopedinis dėstymas neišvengiamai gausus nuorodų į kitus autorius. M. K. Sarbievijus dažniausiai pats „praneša“, kad naudosis vieno ar kito autoriaus kūriniu, jį cituos. Taip jis grindžia savo teksto patikimumą, pvz.: „Addo praeterea ex Brisonio“ (*caput V, Ianus*); „Formulam recitat Rosinus ex Catone“ (*caput IV, Luci*); „Addo tamen ex Livio“ (*caput II, Fana*) ir t. t. Kūrinyje daugybė nuorodų

į bibliinius tekstus, Antikos ir amžininkų autorius (viduramžių mitografams buvo svarbu remtis ne tik krikščionių autoriais, bet ir daug medžiagos imti iš pagonių autorių) – to meto krikščionių autoriams buvo įprasta gretinti antikinius ir bibliinius tekstus ir iš jų visumos išaiškinti alegorinę senųjų, t. y. pagoniškujų, tekstų reikšmę (Brumble 2007, 45)¹³. M. K. Sarbievijus dažnai cituoja Rosiną, Bibliją, humanistą Natalis Comes. Pastarojo kūrinio *Mythologiae sive explicationis fabularum libri decem, in quibus omnia prope Naturalis et Moralis Philosophiae dogmata contenta fuisse demonstrator* ištrauka netgi įtraukta į A rankraštį.

Anot Jeano Sezneco, Natalis Comes vardas XVII a. beveik tapo mitologijos sinonimu, sakykim, prancūzų kalbos žodyne, apibrėžiant mitologijos terminą, pažymėta, kad tai buvo tema, apie kurią rašė Natalis Comes (Seznez 1972, 308). Žinodamas, kad jis buvo pavyzdys to laikotarpio mitografams, M. K. Sarbievijus iš šio autoriaus ėmė žinių, o gal net mėgdžiojo enciklopedinį jo stilių. Neatsilikdamas nuo akademių reikalavimų, M. K. Sarbievijus taip pat pateikė savo versiją – kaip ir kiti mitografai.

Pagonių dievuose ikikrikščioniškasis kultūrinis paveldas nemenkinamas (Urbański 2000, 30): antikinę literatūrą, artefaktus ir mitus M. K. Sarbievijus labiau vertina kaip pagoniškąją nuovoką, kurios ištakos veda link krikščioniškojo tikėjimo tradicijų, krikščionių Dievo. Toks įvairialypis veikalas galėtų būti tiriamas ne tik kaip istorinis ATR ir LDK lotyniškosios raštijos paminklas, bet ir kaip neprarandantis aktualumo, žinių apie antikinės Romos mitologiją šaltinis.

Pagonių dievai yra dar vienas šaltinis lietuvių kalba, kuris prasmingai papildo anksčiau publikuotus darbus apie pagonių tikėjimą krikščionybės požiūriu, kuriuose pateikiami ir analizuojami rašytiniai šaltiniai (Vėlius 1996–2005; Baronas, Rowell 2015; Ališauskas 2009; 2012; 2016), Tiesa, minėtuose veikaluose veiksmas vyksta baltų kraštuose, tačiau šiuo atveju M. K. Sarbievijaus

traktatas ir jo aprašomi romėnai netrukdo praplėsti archeologų akiratį, nekreipiant dėmesio į geografinį regioną, juolab veikale aptinkame faktų, kurie gali būti pritaikyti ir baltiškiesiems kraštams. Priešingai, kone enciklopedinis maldos, kulto ir ceremonijų vietų aprašymas, įvairūs aukojimo ritualai atveria langą ne tik į bendro pokristinių, bet ir priešistorinių laikų tikėjimo pažinimą.

Pastaraisiais dešimtmečiais archeologijos mokslė daug dėmesio skiriama kraštovaizdžiams ir jų sakralumui priešistorėje, ypač bronzos ir geležies amžiuose, drąsiau kalbama apie bronzos amžiaus šventyklas kaip buvusias dievų garbinimo vietas (Kult der Vorzeit 2002; Hansen *et al.* 2012; Gleirscher 2015). Todėl archeologų svarstomi ritualiniai barbariško pasaulio liudijimai įgauna konkretesnę tikėjimo ar religijos formą. Rašytiniai šaltiniai – tai savotiški archajiniai relikvai, kurių šaknys glūdi dar priešistoriniuose laikuose. Žinoma, jog rašytinius viduramžių šaltinius taikyti priešistorinių radinių interpretacijai yra šiek tiek rizikinga, kaip ir rizikingos kiekvienos archeologijos išvados vien dėl chronologinių skirtumų, tačiau rašytinis paveldas leidžia archeologams suvokti tam tikrų reiškinių priežastis, nuspėti žmonių elgsenos bruožus ar įvertinti kraštovaizdžio bei išskirtinių vietų reikšmę to meto žmonėms.

Vienas svarbiausių šventviečių (kalvų, salų, pelkių, šaltinių, ažuolų ar liepų giraičių) Lietuvoje tyrinėtojų Vykintas Vaitkevičius savo darbais patvirtina priešistorinių vietų sąsajas su vėlesniais rašytiniais šaltiniais (Vaitkevičius 2003; 2004). M. K. Sarbievijaus *Pagonių dievų* IV skyrius kaip tik ir skirtas šventosioms giraitėms ir jose vykusiems aukojimams aprašyti. Ugnies svarba pagonių tikėjime yra vienas ryškiausių elementų. Ji yra dievybės manifestacija: dievybė yra ugnis, bet ugnis – ne dievybė (Ališauskas 2014, 54; 2016, 474 su nuorodomis į *Ugnis*). *Pagonių*

dievuose taip pat skaitome apie ugnimi prašviesinamas šventąsias giraites, iškirstų jų medžių deginimą.

Skaitant II skyrių, kyla minčių ir apie kitas baltiškujų šventviečių interpretacijas, kurias V. Vaitkevičius vadina vienu žodžiu – *alka* (-as). M. K. Sarbievijaus tekste aptinkame tai, ką priešistorės tyrėjai priskiria gamtos šventovėms (vok. *Naturheiligtümer*). Jo traktatas teikia įdomios medžiagos ateities diskusijoms, kaip archeologai skirsto kulto ir apeigų vietas, kur yra riba tarp institucinių kulto vietų ir šventųjų gamtos vietų, kaip pastarosios virsta šventyklomis ir pan.¹

Yra ir kitų asociacijų su indoeuropiniu paveldu. Tai ritualas – žindomo ėriuko, veršelio ir paršelio aukojimo romėnų dievams epizodas (*suovetaurilia lactentia*) – šį reiškinį aprašė ir Jonas Lasickis (Ališauskas 2012, 59–60). M. K. Sarbievijaus tekste toks motyvas pasitaiko ne kartą.

Šios trumpos pastabos apie *Pagonių dievų* I–IV skyrių vertimą yra užuomina, kad archeologų, etnologų ir mitologų laukia svarbus šaltinis, kurio analizė istorijų ir religijų istorijos kontekste atskleis dar vieną svarbų pagonybės pažinimo puslapį.

¹ Puikus šios diskusijos pavyzdys – 2024 m. spalį vyksiančios Vokietijos bronzos amžiaus tyrėjų (*AG Bronzezeit*) konferencijos tema, kviečianti nagrinėti būtent *Naturheiligtümer* temą.

PAGONIŲ DIEVAI, ARBA TEOLOGIJA, TIEK GAMTOS, TIEK ETIKOS FILOSOFIJA, POLITIKA, EKONOMIKA, ASTRONOMIJA IR KITI MENAI BEI MOKSLAI SENOVĖS ŽMONIŲ PAGONIŠKOSIOS TEOLOGIJOS MITUOSE

I SKYRIUS

Dievų skirstymas

Markas Tulijus dievus (*deos*) išskyrė į tris grupes². Pirmai grupei priskyrė tuos dangaus gyventojus (*caelestes*), kurie buvo vadinami vyresniaisiais (*maiorum gentium*); kitai – tuos, kurie į aukštybes buvo pakviesti už nuopelnus – tai pusdieviai ir vietiniai (*indigetes*), arba dar kitaip – dievai čiabuviai³ (*Roman Inscriptio* 93: 266). Trečiai grupei priskyrė tuos, kuriems kelių dangų atvėrė dorybės, priskiriamos dievų giminei. Iš jų dvylika vadinami pritariančiais dievais (*consentes*)⁴, arba ypatingaisiais, kuriems Jupiteris atstovavo kaip patarėjas svarbiausiose reikaluose. Šeši vyriškosios lyties dievai: Marsas, Merkurijus, Jupiteris, Neptūnas, Vulkanas, Apolonas ir šešios moteriškosios lyties deivės: Junona, Vesta, Minerva, Cerera, Diana, Venera⁵. Prie jų priskiriami ir kiti dievai, kurie su pritariančiais (*consentibus*) dievais buvo vadinami išrinktaisiais: Janas, Jupiteris, Saturnas, Genijus, Merkurijus, Apolonas, Marsas, Vulkanas, Neptūnas, Saūlius, Orkas, Liber Pater⁶, Žemė, Cerera, Junona, Luna, Diana, Minerva, Venera, Vesta. Pasakosiu apie juos glaustai, bet to

pakaks. Be to, ką Rosinas⁷ iš Giraldo ir kiti trumpai atrinko ir apie kitus dievus, tai, ką verta paminėti, aš perėmiau iš Firmiko, Laktancijaus, Klemenso Aleksandriečio ir šv. Grigaliaus Nazianziečio bei Tertulijono komentatorių, mat šias žinias laikau būsiant itin naudingas ateityje rašant kalbas ir rengiant pamokslus. Tačiau pirmiau apžvelkime šventyklas, šventoves ir kitas maldos vietas.

II SKYRIUS

Šventyklos, maldos namai, dievo namai, šventovės, kopytėlės, bazilikos. Šie pavadinimai turi skirtingas reikšmes

Šventykla (*Templum*)

Varonas⁸ šventyklos pavadinimą kildina nuo stebėjimo (*a templando*) ar tarsi išžiūrėjimo (*a contemplando*) ir šiam žodžiui priskiria tris reikšmes: 1. Dangaus. 2. Tam tikros vietos danguje arba ant žemės, pažymėtos augurų, idant šie galėtų pranašauti iš paukščių skrydžių, kadangi šitaip galėdavo stebėti dangų iš visų pusių. 3. Vietos po žeme.

² Cic. *Leg.* II.8, 19, 27–28.

³ *Di indigetes* – vietinės, čionykštės dievybės, Augusto imperijos literatūroje dažnai siejami su *di patrii*, vietinėmis dievybėmis, t. y. tam tikrai vietai būdingoms dievybėms. Pvz.: Verg. *Georg.* I.498; Ovid. *Met.* 15.861–867.

⁴ *Di consentes* – dvylika romėnų panteono dievų. Šiuos dievus III a. pr. Kr. suskirstė Q. Ennius veikale *Annales*, 240–241; Varonas, *De re rustica* pirmoje knygoje, taip pat pamini Enijaus sudarytą panteoną. Varr. *De re rustica.* I.4.

⁵ Liv. *Ab urbe condita.* XXII.10.9.

⁶ *Liber Pater* – buvo vynuoginkystės ir vyno, vyrų vaisingumo ir laisvės dievas. Jis buvo Romos plebėjų globėjas ir priklausė jų Aventino triadai; Cic. *De nat.* II.24.

⁷ Johanas Rosinas (1550–1626) – vokiečių teologas ir menotyrininkas, evangelikas liuteronas. Žymiausias jo kūrinys *Antiquitatum romanarum corpus absolutissimum* (1585). Šiuo kūriniu Sarbievijus remiasi veikale, kartais nurodydamas, ką cituoja, o kartais nepateikdamas tikslių nuorodų. Rosinus. *Antiquitatum Romanarum corpus absolutissimum.* X.

⁸ „Quaqua in <tu>iti era<n>t oculi, a tuendo primo templum dictum [...] Contempla et conspicare id esse apparet, ideo dicere tum, cum te<m>plum facit, augurem conspicione, qua oculorum conspectum finiat.“, Varr. *De ling.* VII. 2.6–9.

Šventovės (*Aedes*)

Šventovėmis buvo vadinamos tokios vietos – tarsi dangaus ir dievų buveinės žemėje. Taigi, jos būdavo pašventinamos dėl konkrečios priežasties. Esant palankioms aplinkybėms, pirmiausia būdavo apibrėžiama linija pašventinti šventykloi ar įkurdinti maldos namams – ten ir būdavo statoma šventovė. Tuomet visų pirma būdavo paaukojama to, kuris buvo pašventinęs, o po to iššventindavo augurai, tai yra savo augurijomis jie pašventintai vietai suteikdavo dar daugiau šventumo. Jei šitokios apeigos nebūdavo atliktos, [tokia vieta] būdavo vadinama šventove, ne šventykla; tuo skyrėsi⁹ (Siwicki 2020, 120–121) šventykla ir šventovė.

Šventyklėlėmis (*Aedicula*) vadintos mažos šventyklos, koplyčios arba šventovės be stogo.

Maldos namai (*Fana*)

Rosinas moko, kad maldos namų pavadinimas kilo nuo kalbėjimo (*a fando*)¹⁰, nes žyniai maldomis tuos namus pašventindavę. Anot Livijaus¹¹, senaisiais laikais tik konsulai arba valdovai galėję pašventinti

šventyklą. Pacituosiu maldą, kuria Romulus pašventino šventyklą: „Jupiteri Feretriju¹², tau aš, nugalėtojas karalius Romulus, šiuos karališkus šarvus atnešu ir paskiriu šventykloi būti šiose valdose, kurių ribas ką tik mintyse nubrėžiau, idant ši būtų garbingiausių karo grobių¹³ saugykla, į kurią mano pavyzdžiu sekdami palikuonys neš garbingąjį grobį, nukovę priešų karalystes ir vadus“¹⁴.

Romoje pastebėjau kitą šventyklos iššventinimo ar dedikavimo formuluootę ir ją nurašiau iš senovinės, pusiau sulūžusios lentelės¹⁵: „Dėl priimto įžado, kurio buvo ilgai nepaisoma ir nevykdoma, siekiant apsisaugoti nuo gaisrų, kadangi Nerono laikais Roma degė devynias dienas, ir šiuo įstatymu šventykla buvo pašventinta. Kad niekam nebūtų leidžiama šiose ribose statyti pastatų, juose būti, prekiauti, sodinti medžių ar ką nors kita sėti. Ir kad pretorius, kuriam šis plotas atiteko burtų keliu, ar bet kuris kitas pareigūnas žinotų, kad kasmet per Vulkanalijas¹⁶, dešimtą dieną prieš rugsėjo Kalendas¹⁷, privalo paaukoti rudą veršį arba kiaulę“.

Ciceronas (kalboje *Apie savo namus*)¹⁸ mini, kad tokius iššventinimus turėdavo atlikti vyresnieji žyniai, rankomis įsikibę į durų staktas¹⁹ (Lisdorf 2005, 453–454). Be to, pačias apeigas, kurias senovės

⁹ Romėnams šventykla (*templum*) reiškė pašventintą vietą, ne tik statinį. Tokią vietą, tinkamą pranašystėms ir būrimams remiantis paukščių skrydžių stebėjimu, kaip ir rašo Sarbievijus, nurodydavo augurai. Tokia vieta įprastai buvusi stačiakampė, orientuota į keturias pasaulio kryptis. Anot Varono, šventykla galėjo būti tiek žemės (aptverta, ar pažymėta), tiek požemio ar dangaus sritis, kurioje įvyko *inauguratio*. Dievo namai (*aedes*) reiškė pastatą ar statinį, labiau atitinkantį šiuolaikinį šventyklos (*templum*) konceptą; ten pat, VII.2.6.

¹⁰ Rosinus. *op. cit.* II.2.

¹¹ Liv. *Ab urb.* IX.46.

¹² Nuo nugalėto priešų vado nuplėštų šarvų saugotojas. Anot Dilytės, etimologai abejoja, ar romėnų rašytojai (Liv. I.10.6; Prop. IV.10) teisūs, šį epitetą kildindami nuo *fero*. Dilytė. *Senovės Romos kultūra*. p. 109.

¹³ *Spolia opima* – iš priešų vado atimtas „garbingas karo grobis“.

¹⁴ Sarbievijus cituoja Titą Livijų, anot kurio, Romulus nugalėjęs ceniniečių karalių nešėsi nukauto priešo grobį į Kapitolijaus kalvą, paskyrė vietą pirmajai šventykloi Romoje ir tokiais žodžiais kreipėsi į Jupiterį, suteikdamas jam naują epitetą. Liv. *op. cit.* I.10.

¹⁵ Tikriausiai autorius mini lentelę, nurašytą studijuojant Romoje (1622–1623). *Ara(e) Incendii Neronis: CIL VI, 826*.

¹⁶ Senovės romėnų šventė, vykusį kasmet rugpjūčio 23 d., skirta Vulkanui, ugnies ir kalvystės dievui.

¹⁷ *ante diem decimum Kalendas Septembres* – pgl. romėnų kalendorių rugpjūčio 23 diena.

¹⁸ Cicero *De domo sua*.

¹⁹ Sarbievijus turi omenyje Cicerono kalbą *De domo sua*, kurioje pastarasis kelis kartus mini apeigas, kai namai arba pastatas pašventinami žyniams įsikibus į durų staktas ir sukalbant „maldą“. Šioje kalboje Ciceronas apsakė apeigas, kurias atliekant pastatas tampa dievų buveine, šitaip apgindamas savo namus kaip privačią nuosavybę. Cic. *De dom.* 121.

žmonės atlikdavo aplink šventinamas šventyklas, vaizdingai aprašė Tacitas IV *Istorijų* knygoje. Jis rašė: „rūpinimasis Kapitolijaus šventyklos atstatymu priskirtas Liucijui Vestinui²⁰, raiteliui, kuriam vietą tarp kilmingųjų užtikrino įtaka ir garbė. Haruspikai²¹, kuriuos jis surinko, ragino, kad senųjų maldos namų griuvėsiai būtų perkelti į pelkyną, o toje vietoje būtų pastatyta nauja šventykla: dievai nenori, kad būtų pakeistas senas šventyklos planas. Devintą dieną prieš liepos Kalendas²² po giedru dangumi visa erdvė, kuri buvo paskirta šventyklai, buvo aprišta kaspinais ir vainikais, o kariai, turintys palankius vardus²³, įžengė su palaimintomis šakelėmis²⁴; tuomet Vestos mergelės su berniukais ir mergaitėmis, kurių tėvai ir motinos dar gyvi, apšlakstė tą vietą vandeniu, pasemtu iš šaltinių ir upių. Tada pretorius Helvidijus Priskas, pagal pontifiko Plaucijaus Elijaus pavyzdį paaukojęs kiaulę, avį ir jautį²⁵, jų vidurius padėjo ant velėnų aukuro ir meldė Jupiterio, Junonos, Minervos ir imperijos sergėtojų dievų, kad šie paremtų ir savo dieviška pagalba palaimintų pradėtus darbus tiek, kiek žmogaus pamaldumas

prisidėjo prie šių šventų namų statymo. Tuomet palietė kaspinus, kuriais buvo apjuostas akmuo ir apvyniotos virvės²⁶. Kartu kiti pareigūnai, šventikai, senatas, raiteliai ir didelė dalis žmonių uoliai stengdamiesi iškilmingai tempė milžinišką akmenį. Įvairiose vietose į pamatus buvo įmaišoma sidabro, aukso bei rūdžių, dar neišlydytų krosnyse, tik iškastų: haruspikai iš anksto perspėjo, kad statinys negali būti užterštas auksu, jau paskirtu kitam statiniui“.

Dievo namai (*Delubrum*)

Kas tai yra, paaiškino Makrobijus *Saturnalijs*²⁷: tai tokia vieta, kurioje, be ten stovinčio statinio *aedem*, esanti tuščia erdvė arba su atvaizdu, pašvęstu dievui²⁸.

Taigi, vieniems dievams šventyklas statė mieste, kitiems už miesto, dar kitiems kalnuose, lygumose, forume, netgi gatvėse ar po žeme kaip požemių dievams, ar virš žemės kaip dangiškiems dievams. Kai kuriems statė apvalias, kitiems kvadratinės, o dar kitiems statė šventyklas skylėtu stogu²⁹.

²⁰ Kai Vespasianas siekė atstatyti Jupiterio *Optimus Maximus* šventyklą ant Kapitolijaus kalvos, sugriautą Keturių imperatorių metais, jis pavedė atsakomybę už projektą Vestinui, kurio „kilnus charakteris ir reputacija buvo tarp kilmingųjų“. Tacitus, *Historiae*, IV.53. Liucijus Vestinas – raitelių luomo atstovas, artimas imperatoriaus Klaudijaus draugas. Čia ir toliau Sarbievijus cituoja Tacito kūrinių *Istorijos*, kuriame pastarasis pasakoja apie ritualą, atliktą atstatant šventyklą.

²¹ *Haruspex* – haruspikas, būrėjas iš aukojamų gyvūnų vidurių; pranašautojas, žiniuonis.

²² Birželio 22 diena.

²³ Sėkmę, laimę nešantys vardai, tokie, kaip Faustas, Feliksas ar Valentas.

²⁴ Anot Tacito, alyvmedžių ir laurų šakelėmis. Ten pat IV.53.

²⁵ *Suovetaurilia* – iškilmingas apsivalomasis (kiaulės, avies ir jaučio) aukojimas.

²⁶ Tikriausiai akmuo buvo paimtas iš sugriautos Jupiterio šventyklos Kapitolijuje, kurioje jis stovėjo ir turėjo būti iškilmingai grąžintas į „pradinę“ padėtį, šitaip simbolizuodamas Romos amžinybę ir nekintamumą.

²⁷ Macrobius *Saturnalia*.

²⁸ Čia turimas omenyje Makrobijaus aiškinimas apie žodžio *delubrum* kilmę. Kūrinyje *Saturnalijs* Makrobijus cituoja Varoną, kuris rašė (*Antiquitates rerum humanarum et divinarum*, XIX), kad *delubrum* yra šventovė, kurioje stovi statula ar paminklas, skirtas konkrečiam dievui. Šį dievo namų pavadinimą (*delubrum*) palygina su žodžiu *candelabrum*, pagrįsdamas tuo, kad kaip ir įrankis, į kurį įdedama žvakė (*candela*), vadinamas žvakide (*candelabrum*), taip pat vieta, kurioje pastatoma dievo statula, turėtų vadintis dievo namais (*delubrum*). Tęsdamas jis pateikia išvadą, kad žodis *delubrum* yra kilęs iš žodžių junginio „skirtas dievo atvaizdai“ (*dei dedicatum simulacro*). Macrobius *Sat.* III.4.2.

²⁹ Kai kurie senovės autoriai mano, kad iš pradžių *delubrum* buvo vadinama vieta prieš šventyklą arba prie įėjimo į ją, kurioje stovėjo indas su vandeniu, prie kurio asmenys, prieš įeidami į šventyklą, atlikdavo simbolinį apsivalymą; ar kad *delubrum* pirmiausia buvo medinio dievo atvaizdo (ξόανov) pavadinimas, kilęs iš *librum* (medžio žievės), kuri buvo nuimama (*delibrare*), prieš gaminant dievo atvaizdą iš medžio, todėl pavadinimas *delubrum* buvo taikomas vietai, kur šis atvaizdas buvo pastatytas. Serv. *Ad Aen.* 188; IV.56, II.225.

Bazilikos (*basilicae*)

Bazilika buvo dievams skirtas pastatas, tačiau kitados buvo naudojama su religija nesusijusiems reikalingams³⁰ (Sear 1998, 31). Kvintilianas (XII knygoje)³¹ mini, kad bazilikoje teismui atstovavo šimto vyrų kolegija³². Dar pridurčiau, kas galėtų būti naudinga lotyniškai įvardijant mūsų bažnyčių dalis – senovės šventyklos nesiskyrė nuo mūsų bažnyčių³³. Šventesnės patalpos buvo toje vietoje, kurioje stovi mūsų chorai ir didysis altorius, o tai, kas mūsų bažnyčiose vadinama pagrindine nava, arba laivu (*carina*), senovės žmonės vadindavo bazilika, o tas vietas, kur mūsų bažnyčiose yra šoninės navos – portiku, arba taku. Be to, šventesnė patalpa³⁴ buvo atskirta prieangiu ar užtvaru, kiek aukštesniu nei pačios grindys. Publijus Viktoras (XIV knygoje)³⁵ priduria, kad vieta

priešais chorą vadinama *prodomu*, o galinė dalis už šventoriaus ar altoriaus – *opistodomu*³⁶.

Dar pridurčiau, kad romėnų šventyklos įėjimas būdavo atsuktos priekiu į vakarus, ir jų koplyčiose pastatytos dievų skulptūros žiūrėdavo į vakarus, kad šventikai laikydami apeigas galėtų atnašauti aukas pasisukę veidu į rytus (Vitruvijus IV.5³⁷). Apie šventyklų turtus ir išteklius galime sužinoti iš vieno istoriko veikalą (Dionas XXXI). Jis rašo, kad Augustas, nugalėjęs Antonijų, čia pat padovanojo šešiolika tūkstančių svarų aukso egiptietiško grobio (tai yra 2,6 milijono auksinių), taip pat brangenybų už penkiasdešimt tūkstančių sestercijų (tai yra 1 250 000 auksinių), o tai prilygsta 20-čiai milijonų mūsų pinigų³⁸. Jei vieno valdovo vieną kartą tik vienai šventyklai šitiek padovanota, ką galvoti apie daugybę kitų? Išties, tos pačios šventyklos paauksavimui, Plutarcho liudijimu, [paaukota]

³⁰ Pirminė bazilikos paskirtis skyrėsi nuo sakralios krikščionybės laikų bazilikos paskirties. Pirmykštės bazilikos veikė kaip pinigų keityklos ir teismo salės. Šios dažniausiai turėdavo ilgą aukštą navą, besiremiančią į arkas, ir buvo apšviestos iš kleristijų langų krintančia šviesa, kurias iš keturių pusių juosė šoninės navos. Magistrato tribunolas buvo viduryje, priešais įėjimą į baziliką, jo padėtis priklausė nuo to, ar ilgoji, ar trumpoji dalis nukreipta į Forumo pusę.

³¹ Sarbievijus referuoja į Kvintiliano veikalą *Institutio Oratoria*, kuriame autorius mini kadaise Romos Forume stovėjusioje Julijų bazilikoje vykusį teismą, kuriame Trachalas kreipėsi į centumvirų teisėjus. Quint. *Inst.* XII.5.6.

³² *Centumviralis* – 105 vyrų, renkamų metams, teisėjų kolegija, kuri sprendavo civilines bylas.

³³ Sarbievijus pabrėžia, kad krikščionys savo bažnyčioms pritaikė senosios bazilikos architektūrinės dalis, cituodamas Rosiną. Rosinus. *op. cit.* II. 2.

³⁴ Tikriausiai turima omenyje presbiterija.

³⁵ Sarbievijus ir toliau cituoja Rosiną, kuris mini Publijaus Viktoro kūrinių *De XIV Urbis regionibus*. Ten pat.

³⁶ *Prodomas*, arba *prodromas* – prieangis, šventyklos priekyje prie įėjimo esanti dalis; *opistodomas*, arba *opistodromas* – priešingame gale nei *prodomas* esanti pastato dalis.

³⁷ Vitruvijus kūrinyje *De Architectura* rašė, kad nemirtingųjų dievų šventyklose dievų atvaizdai turėtų būti atsukti veidu į vakarus, kad įeinantys aukoti ar atnašauti aukų šių ritualų metu būtų atsigręžę į dievų atvaizdus rytuose. Tad atrodo, lyg religines apeigas atliekantys vienu metu žiūrėtų į šventyklą, dievybę ir rytus. Vitr. *De Arch.* IV.5.1. Reikėtų pridurti, kad panašiai statytos ir krikščioniškosios bažnyčios ir juose esantys Dievo atvaizdai, idant maldininkai žiūrėtų veidu į rytus, pvz., Vilniaus arkikatedra bazilika.

³⁸ Sarbievijus nurodo Diono Kasijaus kūrinių Ὀρωμαϊκὴ Ἱστορία (Romos istorija). Jo autorius aprašo, kaip po Akcijaus mūšio ir Antonijaus savižudybės Augustas grįžo į Romą triumfuodamas. Iš Tarento į Romos *Curia Iulia* perkeltą Pergalės statulą papuošė egiptietiškuoju grobiu. Taip pat *Aedes Divi Iuli*, Kapitolijaus Jupiterio, Minervos, Junonos (Kapitolijaus Triada) šventyklos buvo padabintos Egipto auksu. Be to, Dionas Kasijus rašo, kad Veneros šventykloje kaip dedikacija deivei buvo paskirti Kleopatros papuošalai ir brangenybės. Tačiau istorikas neįvardija tikslių skaičių, rašydamas apie auksą, paaukotą šventykloms – Sarbievijus šiuos skaičius randa Aulo Gelijaus *Noctes Atticae* kūrinyje, kurio autorius taip pat referuoja į Diono Kasijaus kūrinių, tačiau įvardija grobį piniginiu vienetu. Tą patį padaro ir Sarbievijus, egiptietišką grobį konvertuodamas į savo meto piniginių vienetą, beveik pažodžiui cituodamas Aulą Gelijų. Cassius Dio, *Historiae Romanae*, LI.22, Gell. *Noct. Attic.* II.10.

dvylika tūkstančių talentų (tai yra septyni milijonai pilypinių³⁹) – šitaip prabangiai buvo išpuoštas žerintis vidinis šventyklos skliautas⁴⁰. Be to, buvo paauskuotos ir kesoninės lubos; paauskuotos durys sukaltos masyviomis auksinėmis plokštėmis. Šios durys išliko iki pat Honorijaus⁴¹ laikų. Vėliau dėl pinigų stygiaus Stilichonas⁴² įsakė tas auksines plokštes išlupti iš durų sąvarų. Tačiau tie, kurie pakluso jo įsakymui, ant durų rado užrašą: „Saugomos nelaimingam karaliui“⁴³. Kaip tolesni įvykiai parodė, Stilichonas netrukus po to nelaimingai mirė⁴⁴ (McEvoy 2013, 184).

III SKYRIUS

Aukurai ir altoriai (*Arae et altaria*)

Altorių pavadinimas kilo dėl šių aukščio⁴⁵, nes jie buvo statomi tik esantiems aukštybėse⁴⁶. Aukurai buvo skiriami tiek dangaus, tiek požemių dievams.

Kartkartėmis aukurai vadinti ąsomis⁴⁷, nes juos reikėję laikyti tarsi už rankenų. Vėliau pavadinti aukurais, nes juose aukojant deginti gyvuliai. Aukurai būdavo išraižomi iškilmingais posakiais, o taisyklės nustatomos su paskirta dedikacija – iš jų viena formulė, pateikiama Rosino, [man] labai patinka: „Gajus Domicijus Valentas, septemvirų kolegijos narys, sekdamas pontifiku Gajumi Julijumi Severu, nusakė įstatymą tokiais žodžiais, parašytais žemiau“⁴⁸ (Green 2007, 95–96).

„Didysis Maloningasis Jupiteri“⁴⁹, kadangi šiandien tau paaukosiu ir paskirsiu šį aukurą, paaukosiu ir pašvęsiu pagal šias taisykles ir šiuose kraštuose, kurias šiandien visų akivaizdoje paskelbsiu, kad žemiausia šio aukuro vieta yra [ta], jei kas šioje vietoje aukoja šventą gyvulį, kuris nesusilaukia palikuonių, dėl to tegu tai bus tinkamai atlikta. Tebus ir kitos šio aukuro taisyklės tokios pačios, kokios tebus ir Dianai paskirto aukuro Aventino kalvoje. Pagal šias taisykles šiuose kraštuose taip, kaip pažadėjau, ši

³⁹ Pilypo kalimo auksinis pinigas.

⁴⁰ Plutarchas mini Kapitolijaus Jupiterio šventyklos statybas imperatoriaus Domiciano laikais pabrėždamas, kad didžiausi turtai, tuomet priskirti Romos piliečiui, nepadengtų vien tik Domiciano laikų Kapitolijaus Jupiterio šventyklos paausavimo išlaidų, kurios siekė daugiau kaip dvylika tūkstančių talentų. Nėra aišku, ar Sarbievijus referuoja į Plutarcho kūrinių tiesiogiai, ar į Aulą Gelijų, minintį Plutarcho žodžius. Plut. *Publ.* XV.3, ten pat.

⁴¹ Flavijus Honorijus – Romos imperatorius, valdęs 393–423 m. Jauniausias imperatoriaus Teodosijaus I ir Elijos Flakijos sūnus.

⁴² Flavijus Stilichonas – kariuomenės vadas, Honorijaus sargybinis, tuo metu buvęs įtakingiausiu žmogumi Vakarų Romos imperijoje.

⁴³ Gell. *op. cit.* II.10.

⁴⁴ Stilichonas po nesėkmingų bandymų susidoroti su Konstantinu ir romėnų kariuomenės sukilimo (ši sukėlė spekuliacijos, kad po Arkadijaus mirties Stilichonas norėjęs į sostą pasodinti savo sūnų) pasitraukė į Raveną, kurioje pateko į nelaisvę. 408 m. Stilichonui įvykdyta mirties bausmė.

⁴⁵ *Altaria* = *altus*, -a, -um – aukštas.

⁴⁶ Dievams.

⁴⁷ *ansa* – ąsa, rankena.

⁴⁸ Sarbievijus referuoja į Rosino kūrinių *Antiquitatum Romanarum*, kuriame autorius cituoja inskripciją, kurią, anot jo, tyrinėjo Georgijus Fabricijus. Iš tiesų Georgijus Fabricijus (1516–1571), vokiečių poetas, istorikas ir archeologas, parengė pirmą trumpą romėnų inskripcijų sąrašo rinkinį, daugiausia dėmesio skirdamas teisiniams tekstams. Pirmą kartą humanistas pabrėžė tokių archeologinių radinių, kaip inskripcijos ant akmens, svarbą teisės disciplinai, tiek pat kiek buvo svarbu teisiniai tekstai rankraščiuose. Būtent ši inskripcija yra Aventino kalvoje buvusio Dianos aukuro įstatymas (*Lex Arae Dianae in Aventino*). Šiame senovės įstatyme aprašyta, kaip Diana vadovavo apeigoms tiems, kurie turėjo veikti kartu, bet nepriklausė tai pačiai bendruomenei, todėl neturėjo nusistovėjusios ir bendros pilietinės (taigi ir dvasininkų, šventikų) sistemos, galinčios atlikti tradicinį pašventinimą. Paties įstatymo neturime, tik nuorodas į jį inskripcijose, kuriose rašoma apie kitų dievų šventyklų įkūrimą romėnų kontroliuojamose žemėse. Iš tokių nuorodų galima suprasti, kad šis įstatymas nurodo, kaip nustatyti šventas ribas. *CIL III.1933; XI.361; XII.4333*, Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.2. Čia ir toliau rankraščiai, poezija ir kt. versta Lauros Kisieliūtės.

⁴⁹ *Iuppiter Optimus Maximus* – Romos globėjas.

aukurą skiriu tau, Didysis Maloningasis Jupiteri, kad būtum palankus ir maloningas man ir mano kolegoms, tarybos nariams, naujakuriams, Marso, Julijos ir Salonos kolonijų išeiviams; mūsų žmonoms ir vaikams“.

Kitoje formulėje nėra nieko ypatinga, išskyrus šiuos žodžius: „Jei kas nori valyti, puošti, atnaujinti, dovanoti dovanas šiam aukurui, tebus jam leista, ir šios aukos teisė tebus tokia pat, kokia įprasta aukurui“⁵⁰ (Fishwick 1990, 146).

Trečioje formulėje [man] patinka šie žodžiai: „Tą dieną, kai šio amžiaus Laimė pagimdė pasaulio valdovą⁵¹, tą dieną, kai Žemės rutulio valdymas pradėtas laimingai, tegu aukoja smilkalų ir vyno aukas ir tą dieną teatnašauja smilkalus ir vyną gyventojams bei atvykėliams“.

Beje, iš to, kas paminėta anksčiau, galima spręsti, kad ant pačių aukurų buvo įprasta užrašyti ir įstatą, ir laiką, [kada jo reikia laikyti], ir aukojamas aukas⁵² (Barron 2017). Be to, ant aukurų būdavo ir kitų, trumpesnių, įrašų. Štai Svetonijus mini tokį įrašą ant aukuro: „dėl Agripinos gimdymo“⁵³; ant kažkokių paminklo Ispanijoje: „Aukuras Griausmavaldžiui (*fulgurator*) dievui“⁵⁴. Romoje ant seno aukuro mačiau įrašo fragmentą „Dievų apvaizdai“⁵⁵ (Stevenson 1964, 659) ir kitą, gražesnę: „Gajus Marcijus, Gajaus F. sūnus, dešimtosios centurijos kohortos, kurioje tarnavo aštuoniolika metų, Genijui, pagal duotą įžadą, gavęs garbingą atleidimą nuo tarnybos, devintą dieną prieš sausio Kalendas⁵⁶ noriai ir savo lėšomis pastatė aukurą“⁵⁷.

Ne tik ant aukurų, bet ir ant dovanų būdavo įrašomos dedikacijos. Taip ir Kaligula, šventęs prieš

⁵⁰ Sarbievijus mini Rosino veikale aprašytą aukurą Narbonėje. Šis aukuras yra vienas geresnių romėnų religijos tinkamo veikimo ir vykdymo provincijose pavyzdžių. Narbonės aukuras buvo ankstyviausia žinoma imperatoriaus kulto šventimo vieta lotyniškuose Vakaruose; tai, kad jo atsiradimo priežastis, atrodo, buvo Augusto įsikišimas į vietinį ginčą, rodo, kad kolonijos ir municipalitai buvo linkę steigti kultus spontaniškai, remdamiesi iš kitur paimtais modeliais, pavyzdžiui, anksčiau minimas *Lex Arae Dianae*. Rosinus, *Antiquitatum Romanarum Corpus Absolutissimum*, II.2.

⁵¹ Turimas omenyje imperatorius Oktavianas Augustas, jo gimtadienis – rugsėjo 23 d.

⁵² Sarbievijus tvirtina, kad pagal tokias teisingas inskripcijas galima sužinoti, ne tik kam jos skirtos, bet ir kurią dieną paskirta vykdyti įstatą, kokias aukas aukoti ir pan. Šio aukuro įrašas rodo, kad Augusto (Romos) valdžia turėjo galią provincijose žvelgiant ideologiškai – Narbonės bendruomenė kartojo teiginius ir idėjas, sklindančias iš imperijos sostinės Romos.

⁵³ Sarbievijus mini Svetonijaus kūrinyje *De vita Caesarum*, kuriame autorius pasakoja apie vieno iš imperatorių, Kaligulos, gimimo vietą, pateikdamas keleto kitų autorių versijas. Čia Sarbievijus nurodo Svetonijaus cituojamą Plinijaus Vyresniojo versiją: šis teigia, kad Kaligula gimęs dab. Tryro teritorijoje, ir tokio teiginio įrodymas yra tose teritorijose esančios inskripcijos ant aukurų: *ob Agrippinae puerperium*, kadangi Agripina buvo Kaligulos motina. Galbūt Sarbievijus mini šią ištrauką ir įrašą dėl to, kad pabrėžtų tokių inskripcijų kaip istorinių šaltinių naudojimą. Suet. *Cal.* IV.

⁵⁴ Čia tikriausiai turimas omenyje dar vienas Jupiterio epitetas. Henricus Kipping, *Antiquitatum Romanorum libri quatuor*, I.1.

⁵⁵ *Providentiae Deorum* monetose – nuo Augusto valdymo pradžios ir vėliau žodžiai *Providentia* ir *Providentiae Deorum* buvo labai dažnai vartojami, o juos lydinčių simbolių labai padaugėjo, todėl Augustinas pateikia dvylika tipų atmainų, paimtų iš įvairių imperatorių monetų reversų. Tačiau Apvaizda (*Providentia Deorum*) dažniausiai vaizduojama kaip moteris, vilkinti matronos suknelę, kairėje rankoje laikanti gūžtą, arba *hasta pura*, o dešinėje – trumpą lazdelę, kuria liečia arba rodo į Žemės rutulį. Kartais ši gaublį ji laiko dešinėje rankoje, kartais jis guli jai prie kojų. Šis tipas skirtas pažymėti imperatoriaus, valdžiusio Romos pasaulį, galiai ir išminčiai.

⁵⁶ Sausio 4 d.

⁵⁷ Sarbievijus mini Rosino aprašytą inskripciją ant aukuro, kurią, anot autoriaus, reikia paminėti kaip pavyzdį dėl tokio pobūdžio inskripcijų, skirtų centurijos Genijui. Genijų turėjo kiekviena šeima, visuomenė, miestas ir pan. – tai dvasia – sergėtoja, lydinti žmogų nuo gimimo iki mirties, ir dariusi įtakos jo gyvenime. Galbūt todėl ši inskripcija svarbi savo modeliu kaip istorinis šaltinis tradicijos, kurios laikydamasis karys, ilgus metus sėkmingai atitarnavęs, centurijos Genijui skiria altorių. Rosinus. *op. cit.* II.14, *CIL VI 208*.

mirtį, tris kardus paskyrė „Marsui Keršytojui“⁵⁸ (Suet. *Calig.* 24)⁵⁹. Netgi atminimo lentelės būdavo dedikuojamos [dievybėms]. Livijus 41-oje knygoje rašo: „Konsulo Tiberijaus Sempronijaus Grakcho įsakymu ir nurodymu romėnų tautos kariuomenė užėmė Sardiniją. Šioje provincijoje nukauta arba paimta į nelaisvę aštuoniasdešimt tūkstančių priešų. Sėkmingiausiai atlikęs karo žygdarbius ir atgavęs mokesčius, nesužeistą ir pilną grobio kariuomenę išsiuntė namo – sugrįžo į namus antrą kartą triumfuodamas. Taigi, dėl šio įvykio paaukoko tokią lentelę Jupiteriui“⁶⁰. Romoje nusirašiau ir kitą, kiek trumpesnę, įrašą: „Gydytojas Gajus Akturnijus šventajam Silvanui įvykdydamas įžadą kaip atlygį dovanojo portiką, eksedrą ir bronzinę skulptūrą“⁶¹.

tavo teisė gauti išpirkimo auką – kiaulę už šios vietos išskirtimą, taigi dėl to ar aš, ar kas kitas šią pareigą už mane atliktų, svarbu, kad ją atliktų garbingai. Dėl to meldžiu tavęs deramomis maldomis, aukodamas šią išpirkimo kiaulę, kad būtum palankus ir gailestingas man, mano namiškiams⁶³ ir mano vaikams⁶⁴. Todėl būki pagerbtas šia išpirkimo auka kiaule, kuri bus paaukota“⁶⁵.

IV SKYRIUS

Šventosios giraitės

Šalia šventyklų esančios šventosios giraitės⁶² būdavo paskiriamos dievams. Taip vadintos arba dėl to, kad jas tik protarpiais apšviesdavo sudegintų aukų ugnis, arba dėl to, kad išvis nebūdavo pastebimos. Kartais jas leisdavo prašviesinti, t. y. praretinti: po aukojimo uždegus [nukirstų] medžių krūvos suspindėdavo šviesa. Rosinas iš Katono perpasakoja tokią maldą: „Ar dievas, ar deivė esi, kuriam ši vieta pašvęsta,

⁵⁸ *Marti ultori.*

⁵⁹ Autorius mini ištrauką iš Svetonijaus kūrinio *De vita Caesarum*, kuriame Svetonijus aprašo seserų mirčiai pasiruošusį Kaligulą nukalus tris kardus, skirtus dievui Marsui Keršytojo šventyklai. Kaligula nemylėjo kitų savo seserų taip, kaip Julijos Drusilos, tačiau dažnai jas perleisdavo savo favoritams sangulianti. Todėl Julijos Drusilos vyro Emilijaus Lepido teisme (pačiai Drusilai jau mirus) paviešino jų laiškus Emilijui Lepidui, gautus apgaulės ir gundymo būdu, šitaip pasmerkdamas seseris kaip svetimautojas ir sąmokslas prieš imperatorių bendrininkes. Lepidas buvo nužudytas, o seserys ištremtos. Kaligula nusiuntė tris kardus Marso Keršytojo šventyklai, taip jam pašvęsdamas Lepido mirtį. Suet. *Cal.* IV.

⁶⁰ Ant šios lentelės, anot Tito Livijaus, buvo išgraviruotas Sardinijos žemėlapis ir ten vykusių mūšių vaizdai. Liv. *op. cit.* XLI.28.10.

⁶¹ Šis įrašas tikriausiai buvo nurašytas Sarbievijui studijuojant Romoje (1622–1625).

⁶² *Lucus* – vienas iš žodžių, apibūdinančių mišką, miškelį, giraitę, tačiau, kitaip nei *nemus*, *silva* ir *saltus*, turintis religinę reikšmę. Servijus *lucus* apibūdina kaip vietą su daug pašventintų medžių. Serv. *Ad Aen.* I.310.

⁶³ Įskaitant ir vergus.

⁶⁴ Čia – *liberi* laisvųjų (ne vergų) vaikai.

⁶⁵ Galbūt tai buvo Lukarijų (šventųjų giraičių garbinimo šventės) metu atliekamas giraitės kirtimo ritualas. Cat. *De agri cultura.* 139.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Ališauskas, V., 2009. *Sakymas ir rašymas*. Vilnius: Aidai.
- Ališauskas, V., 2012. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus. Tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai.
- Ališauskas, V., 2016. *Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): šaltinių rinkinys*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija.
- Baronas, D., Rowell, S. C., 2015. *The conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius: The institute of Lithuanian literature and folklore.
- Barron, C., 2017. *Dedication to the imperial cult at Narbo (CIL XII, 4333)*, <https://www.judaism-and-rome.org/dedication-imperial-cult-narbo-cil-xii-4333>. December 2005, *Numen* 52(4).
- Brumble, D., 2007. Let Us Make Gods in Our Image: Greek Myth in Medieval and Renaissance Literature. In: Roger D. Woodard, *The Cambridge Companion to Greek Mythology*, New York: Cambridge University Press.
- Dii gentium – Bogowie pogan*, 1972. Wstęp, opracowanie i przekład – Krystyna Stawecka. Przygotowanie wydania rozpoczął Stanisław Skimina przy współpracy Marii Skiminowej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Dilytė-Čiurinskienė, O., 2006. „Discors Concordia“ XVII a. jėzuitų kūryboje: teorinės prielaidos ir raiška. *Literatūra*, 48(7), 52–66.
- Fishwick, D., 1990. *The Imperial Cult in the Latin West I–II (Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire)*. Leiden: Brill.
- Gleircher, P., 2015. Vorrömerzeitliche Naturheiligtümer und die Frage ihres Fortwirkens in die Römerzeit. In: K. Sporn, S. Ladstätter, M. Kerschner (eds), *Natur - Kult - Raum. Akten des internationalen Kolloquiums, Paris-Lodron-Universität Salzburg, 20.-22. Jänner 2012*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut - Sonderschriften, Band 51, 127–150.
- Gordon, R., 2003. Roman Inscriptions 1995–2000. *The Journal of Roman Studies*, 93 (2003), 212–294.
- Green, C. M. C., 2007. *Roman Religion and Cult of Diana at Aricia*, New York: Cambridge University Press.
- Hansen S., 2013. Parallele Raumkonzepte: Bronzezeitliche Rituallandschaften. In: Hansen, S., Meyer, M. (eds), *Parallele Raumkonzepte. Topoi – Berlin Studies of the Ancient World/ Topoi – Berliner Studien der Alten Welt*, 16. De Gruyter, 157–175.
- Kołos, A., 2017. *Maciej Kazimierz Sarbiewski's Conceptist Poetics within the History of Ideas*, Poznań: Forum of Poetics.
- Kult der Vorzeit, 2002. *Kult der Vorzeit in den Alpen–Opfergaben–Opferplätze–Opferbrauchtum*, Band I und II. Bozen: Verlagsanstalt Athesia.
- Lisdorf, A., 2005. The Conflict over Cicero's House: An Analysis of the Ritual Element in *De domo sua*. *Numen*, 52(4), 445–464.
- McEvoy, M., 2013. *Child Emperor Rule in the Late Roman West, AD 367–455*. Oxford University Press.
- Milewska-Ważbińska, B., 2018. The Literary Heritage of Jesuits of the Polish-Lithuanian Commonwealth. *Journal of Jesuit Studies*, 5(3), 421–440.
- Mörner, N. A., Lind, B. G., 2018. Astronomy and Sun Cult in the Swedish Bronze Age. *International Journal of Astronomy and Astrophysics*, 8, 143–162.
- Sarnowska-Temeriusz, E., 1969. *Świat mitów i świat znaczeń. Maciej Kazimierz Sarbiewski i problemy wiedzy o starożytności*. Wrocław: Ossolineum.
- Sear, F., 1998. *Roman Architecture*. Oxfordshire: Routledge.
- Seznec, J., 1995. *The Survival of Pagan Gods*. Princeton University Press.

- Siwicki, Ch., 2020. Architectural Restoration and Heritage in Imperial Rome. *Oxford Studies in Ancient Culture and Representation Series*. Oxford University Press, 2020.
- Stevenson, W., 1964. *Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial*. London: B. A. Seaby Ltd.
- Ulčinaitė E., Jovaišas A., 2003. *Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Urbański, P., 2000. *Theologia fabulosa: commentationes sarbievianae*, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Vaitkevičius, V., 2003. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis.
- Vaitkevičius, V., 2004. Studies into the Balts' Sacred Places. *British Archaeological Reports. International Series*, 1228. Oxford: J. & E. Hedges Ltd.
- Vėlius, N., 1996–2005. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, 1–4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

I-IV CHAPTERS OF SARBIEVIUS' TREATISE "PAGAN GODS" (*DII GENTIUM*). TIES BETWEEN LITERATURE AND ARCHAEOLOGY

LAURA KISIELIŪTĖ

Summary

The paper presents Motiejus Kazimieras Sarbievius's work, *Dii gentium*, and is the first to translate chapters I-IV from Latin to Lithuanian. *Dii gentium* is an encyclopaedic treatise on the subject of religious syncretism. Chapters I-IV of the work provide a brief introduction to Roman deities, descriptions of sacred sites, historical artefacts, and laconic references to other authors' texts. The treatise's exploration of pagan gods and myths from various traditions confirms the importance of the work in the context of European literature and religious thought. The work also investigates the concept of deities and beliefs of other cultures and peoples, but emphasizes that beneath these seeming distinctions is a pathway that brings these experiences to the Christian religion. Sarbievius' examination of these various mythologies, as a precursor of the early

New Age, is consistent with his time's humanist attitude. The work reflects the Renaissance and early New Age's intellectual curiosity and pursuit of knowledge.

Parts I-IV of the treatise are of particular interest to archaeologists, as Sarbievius lists the most important gods of Roman mythology and their classification, as well as the names of the Roman places of worship, referring to different types of buildings, ceremonial sites, sacred places, etc. This work will undoubtedly be of use to scholars of the Pagan religion and the holy sites of Pagan gods, as Sarbievius reveals ancient customs that may date back to the Bronze Age, and perhaps even earlier. The work is still studied and debated in literature, philosophy, and religious studies because of its historical and intellectual significance.

MOTIEJAUS KAZIMIERO SARBIEVIAUS TRAKTATO „PAGONIŲ DIEVAI“ (*DII GENTIUM*) I–IV SKYRIAI. LITERATŪROS IR ARCHEOLOGIJOS SĄSAJOS

LAURA KISIELIŪTĖ

Santrauka

Šiame tekste pristatomas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kūrinio *Pagonių dievai* (*Dii gentium*) I–IV skyrių vertimas iš lotynų kalbos. Tai pirmasis vertimas į lietuvių kalbą. Šiame enciklopediniame traktate tyrinėta religinio sinkretizmo tema. I–IV skyriuose trumpai pristatytos romėniškos dievybės, šventųjų vietų aprašymas, istoriniai artefaktai, lakoniškos nuorodos į kitų autorių tekstus.

Be humanistų ir amžininkų mitografų, bibliinių tekstų, M. K. Sarbievijus nevengė cituoti ir Antikos autorių. Jis remiasi Vergilijumi, Livijumi, Ovidijumi, Horacijumi, kartais šių autorių tekstus recituodamas iš kitų mitografų kūrinių. To meto potridentinėje kultūros bendruomenėje krikščionių autoriams buvo įprasta gretinti antikinius ir bibliinius tekstus ir iš jų visumos išaiškinti alegorinę senųjų, t. y. pagoniškųjų, tekstų, reikšmę.

Įvairių tradicijų pagonių dievų ir mitų tyrinėjimas traktate patvirtina, kad kūrinyje yra svarbus Europos literatūrai ir religinei minčiai. Taip pat nagrinėjama mintis apie įvairių pagonių kultūrų ir tautų dievybes ir tikėjimą, tačiau išskiriama,

kad po šiais akivaizdžiais skirtumais slypi kelias, šias patirtis vedantis link krikščioniškojo tikėjimo. M. K. Sarbievijaus, kaip ankstyvųjų naujųjų laikų epochos pirmtako, šių skirtingų mitologijų tyrinėjimas atitinka humanistinę jo gyvento meto dvasią. Kūrinyje atsispindi Renesanso ir ankstyvųjų naujųjų laikų epochų intelektualinio smalsumo ir žinių siekimo akcentai.

Šis veikalas nesulaukė daug dėmesio anuomet ir daugiausia buvo naudojamas mokymo(si) tikslais, galbūt paskaitose. Taigi *Pagonių dievų* adresatas galėjo būti ir M. K. Sarbievijaus dėstomų kursų studentai, o medžiaga galbūt turėjo atlikti erudicinę ir didaktinę funkciją.

Pirmieji keturi skyriai galėtų patarnauti archeologams, pagonybės ir pagonių dievų buveinių tyrinėtojams, nes juose autorius atskleidžia antikinius papročius, kurių apraiškos siekia bronzos ir geležies amžius. Dėl savo istorinės ir filosofinės reikšmės šis kūrinyje tebėra svarbus literatūros, filosofijos ir religijotyros studijų ir diskusijų objektas